

OTOCI U SVJETLU SOCIO-EKONOMSKIH KRETANJA

Ivo Šimunović

Ekonomski fakultet, Split

UDK 338(210.7)

Prethodno priopćenje

Primljeno: 13. 4. 1993.

U članku je raspravljeno i primijenjen sistemski pristup analizi prostorno-gospodarskog razvoja otoka. Otoki su promatrani istovremeno kao zasebni sistemi i dijelovi većih, regionalnih (obalno-otočnih) sistema što omogućava uočavanje posebnosti otočne egzistencije i formuliranje otočne razvojne paradigme. Sastavnice paradigme jesu: 1) što bogatija struktura otočnog gospodarstva 2) poljoprivreda kao obavezan dio otočne gospodarske strukture, 3) određivanje i održavanje razmjera gospodarskog razvoja i rasta stanovništva 4) stimulacija demografskog rasta radi izbjegavanja nagle, umjetne imigracije 5) nodalno-funkcionalno načelo prostorne organizacije života i privrede na otocima. Revitalizacija opustjelih otoka mora pri tom biti postupna, a razvojna politika usmjerena k održivom razvoju.

UVOD

Tragajući za nekim posebnim i sadržajnijim opisom pojma otoka, ostajemo zapanjeni jednostavnošću definicije: "otok je dio kopna okružen vodom". Ako pak idemo tragom onih drugih definicija koje su izvan geografskog konteksta, naći ćemo u mnogih da otok postaje metaforom idealnog, očaravajućeg i metafizičkog. Zato mnogi pjesnici, filozofi i utopisti upravo tamo na nekom zamišljenom otoku nalaze sreću, skladan život i idealnu državu, gotovo kao u nekom istrgnutom dijelu realnog svijeta gdje sve postaje dostižno skladno i lijepo.

I pored toga što nam se često podastiru irealne slike života na otocima, otočni život je pak stvarnost satkana od mnoštva lijepog ali i dosta složenog i problematičnog.

O otocima je mnogo toga napisano. I svugdje se ističe da su otoci posebni svijet gospodarstva, kulture i običaja, svojevrsne povijesti i geopolitičkog značenja te da se na tim osebujnim geografskim arealima drukčije živi.

Svrha je ovih nekoliko stranica da – sistematizirajući te mnogovrsne posebnosti otoka – ukažu na jednu istinitiju metodu pristupa istraživanju i organiziranju života na otocima. Sve te posebnosti koje želimo istaknuti proizlaze iz prirodne činjenice "otočnosti" koja bitno određuje tip otočnog života i otočne organizacije. Život na otocima dijelom je proizvod geografske determinacije ali isto tako i ljudske nemoći da ublaži prirodne barijere. Danas je sve više moguće uz pomoć tehničkih rješenja učiniti otočni život običnijim i jednostavnijim, međutim, ako se u tome pređu granice otočnog koda, to jest ako se naruši njegova "otočnost", tada je moguće izgubiti te odlike posebnosti, s time i vrijednosti.

1. METODA ILI KAKO PROMATRATI OTOKE

1.1. Pravo na posebnu metodu pristupa

Bez pretenzija da damo odgovor na pitanje koja je to metoda pristupa istraživanju otoka, htjeli bismo ukazati na ozbiljnost potrebe posebne metode. Otoci nisu samo "prirodni laboratorij" za prirodno-znanstvena istraživanja, otoci su se svojim ekosistemom, socijalnim i komunikacijskim posebnostima i gospodarstvom iskazali kao izuzetno složen predmet koji zahtijeva cjelovit interdisciplinarni pristup" (Starc, 1992). S tog gledišta sve se više spominje nova interdisciplinarno određena znanost – nisologija.

Ono što nepobitno danas nalazimo u znanstvenim radovima o otocima jest isticanje posebnosti kao što su: otočnost, izoliranost, posebnost gospodarske strukture, specifičnost prirodnog ambijenta, posebni način življenja i drugo. Sve što čini razliku između života i okoline na otocima od života i okoline na drugim prostorima izoštruju sliku posebnosti, što se u radovima mnogih znanstvenika podiže na razinu posebnog znanstvenog predmeta.

Pored svih argumenata da su otoci posebni sustavi i da ih resi višestruka posebnost, postoji činjenica da se otočna politika kroji kopnenim mjerilima. Posljedica je to neznanja o otočnim posebnostima, a nadasve je to nedostatak postojanja jasne metode pristupa promatranju otoka. Ovo jednako vrijedi za znanstvene istraživače kao i za praktičare i planere.

1.2. Neke metodološke opcije

U nekom slobodnom razmišljanju o stvarima oko sebe, kao i na znanstvenoj razini, oko sebe ponajprije zapažamo ono oblikovano a potom ono svrhovito. Ako ta naša opažanja prenesemo u svijet otočne problematike, imat ćemo gotovo na razini znanstvenog pristupa na prvom koraku fizionomsku – statičnu, a na drugom funkcionalnu dinamičku percepciju o stvarima oko nas. U literaturi možemo naći pojmove "fizionomsko" i "funkcionalno" kao dvije opcije

promatranja (Rogić, 1961). Ti se pojmovi podrijetlom vezuju uz geografske znanosti premda su već danas postali sastavnim elementarijem metode integralnog pristupa.

Fizionomska opcija počiva na homogenosti elemenata prirodnog okoliša. U nekom prenesenom značenju može se odnositi na homogenost gospodarske djelatne strukture. To preneseno značenje opravdava se činjenicom da prirodna sredina na otocima dobrim dijelom određuje gospodarsku strukturu.

Funkcionalna opcija pak ne pridaje mnogo važnosti ni prirodnoj niti gospodarskoj homogenosti. Ona počiva na funkcijama i funkcionalnom ustroju društva i razvoja. Zbog svoje dinamičnosti i dinamičnosti predmeta na koje se odnosi, ona je po sebi dinamična i promjenjiva u prostoru i razvoju (Rogić, 1961).

Čemu komparativna suočavanja ovih dviju opcija?

Nesporazum nastaje kada se ove dvije opcije uzimaju odjelito, a ne kao dva dijela jedinstvene metode promatranja. Veoma je rašireno mišljenje o otocima na osnovi fizionomske opcije. Po toj opciji kaže se da su otoci u cjelini jedan jedinstveni sustav prema kojemu se može odnositi kao prema homogenoj cjelini. Tu se, dakle, ne poznaju ni regionalna otočja niti otok kao svijet za sebe. (Moramo, međutim, naglasiti da je ovo iskrivljena primjena fizionomske opcije koja sa znanstvenog gledišta poznaje cjeline i podcjeline i njihove pojedinačne homogenosti, ali u drukčijem obliku od fizionomske opcije i rijetko se s njom podudara u stvarnosti.)

Funkcionalna opcija počiva na činjenici da je otok, kao i otočne skupine, heterogeni supstrat, da je gospodarstvo na pojedinim otocima različite strukture, da su na njima funkcije i kapaciteti različite upotpunjenosti, da su otoci više manje ovisni o snazi drugih itd. Po funkcionalnoj opciji otoke promatramo u razvoju i kretanju a ne u stanju i mirovanju. Općenito se može reći da fizionomska opcija pridonosi analizi a funkcionalna organizacija i razvoju.

Funkcionalna opcija u svakoj strukturi počiva na nositelju funkcija ili žarištu promjena. Zbog toga se to žarište (koje je u pravilu grad) često naziva polom rasta, jer očituje one sposobnosti koje su primjerene polu rasta kao što je sposobnost razvijanja sebe i svoje okoline. Prema tom načelu funkcionalna se opcija vezuje uz neko jako urbano središte koje koncentririra snagu funkcija i na toj osnovi veže određeno polje (otok) na sebe. Ako pak otok ne posjeduje takvo žarište tada se funkcije grupiraju u nekom drugom najbližem središtu. Na ovaj se način zapravo formira sustav otočne i otočnih gravitacija po kojima se otočni sustav razvija u cjelini i u dijelovima. Ovaj sustav funkcionalnih veza također se naziva nodalno-funkcionalni sustav po etimonu "nod", što znači čvor, uzao (Šimunović, 1986).

Nodalno-funkcionalna paradigma razvoja i organizacije otoka odgovara na pitanje kako funkcionalno upotpuniti otoke različite veličine, kako osigurati funkcioniranje života, pa čak i tamo gdje ne postoje lokalne snage, kako osigurati kontinuitet razvoja i drugo. Uz pomoć tih čvorišta, regulatora razvoja, moguće je na različitim razinama osigurati dodatne funkcije koje dotični otok nije u stanju

osigurati kao što su prevozne funkcije, bankarske i druge agencijske funkcije, obrazovanje i zdravstvo i sve drugo što upotpunjuje životni standard.

Dakle, ove opcije – fizionomsku i funkcionalnu – ne treba uzimati alternativno, već zajedno, kao element jedinstvene metode promatranja otoka. Osim nastojanja da osvjetlimo ove opcije, isto smo se tako htjeli kritički osvrnuti na njihovo krivo korištenje i iskrivljavanje slike o otočnim perspektivama.

1.3. Metoda sistemskog poimanja otoka

Kada govorimo o otocima, imamo osjećaj da je riječ o nekoj zbirnoj imenici i ne razmišljamo kako nam to odvodi pažnju od istine, to jest da je svaki otok svijet za sebe ili mali univerzum koji ima svoju cjelovitost i odredivost. Za potpunije razumijevanje pojma otoka poslužiti ćemo se "teorijom sistemskog pristupa".

Teorija sistemskog pristupa vezuje se uz ime austrijskog biologa L. Bertalanffyja. Ova je metoda u dvadesetom stoljeću odigrala golemu ulogu u istraživanjima biologijskih i društvenih znanosti. Ova metoda ima i svoje protivnike, naročito s gledišta poimanja slobodnijeg pristupa od onoga koji teorija sistema omeđuje svojim strogim pravilima sistema (Šimunović, 1986).

Prema teoriji sistema otok je zasebni sistem jer se sastoji od većeg broja dijelova-elemenata koji se međusobno odnose. S društvenog i gospodarskog gledišta to je otvoreni sistem. Njegov razvoj ovisi o broju i vrsti ulazaka u sistem (*input*) kao i o produktu (*output*) koji izlazi iz tog sistema i ulazi u okruženje. U sistemu djeluje povratna sprega koja korektivno utječe na razvoj tog sistema. Otok, kao i svaki drugi otvoreni sistem, nosi u sebi entropičnost koja – ako se tome ne usprotivimo – vodi raspadu sistema. Ovaj elementarij teorije sistemskog pristupa odlično se primjenjuje na otok, a otok je u tolikoj mjeri odrediv kao sistem da ga je lako moguće prepoznati u njegovu okruženju po njegovoj cjelovitosti i unutarnjem sastavu.

Svaki drukčiji pristup otoku, i na tome zasnovane prakse, pomaže u stvaranju krivih odrednica i ubrzava entropiju društvene a potom i prirodne supstancije otoka.

Druga je važna spoznaja prema sistemskom pristupu da otok nije usamljeni sistem, već da se nalazi u nekom okruženju koje je također sistem. I kao što je svaki podsistem na nekom otoku, na primjer naselje, polje, šume itd., po svojoj naravi posebni sistem koji čine vlastiti elementi, tako je i otok kao sistem dio ili podsistem nekog većeg sistema. Zapravo naš prvotni dojam o otocima kao "zbirnoj imenici" upućuje nas da je to otočje neki sistem u kojemu su otoci podsistemi. Otočje kao sistem opet su podsistem nekog šireg sistema, recimo regije ili države, i tako gradirajući sistemsku mrežu dolazimo do univerzuma kao sistema svih sistema.

Na što nas zapravo upućuje ova sistemsko slikovitost?

Ova sistemsko slikovitost ima višestruko značenje. Podimo redom: prvo, ako nema ulazaka i izlazaka iz sistema, sistem ostaje jednak sam sebi ili se degradira. Primjer za ovo veoma je poznat. Riječ je o sistemu zatvorenih otočnih brakova

koji se ponajčešće pojavljuje poradi otočne izoliranosti. Posljedice su toga degradacija populacije i smanjenje demografske perspektive.

Drugo, ako se onesposobe ili prekinu veze između sistema i podsistema kao i višeg mjerodavnog sistema, tada se u cjelovitom sustavu kidaju njegove temeljne komponente – sustavnost i sustavna mjerodavnost – po kojima sustav funkcionira. Te komponente jesu skup fluida koji protječu kroz sve sisteme i podsisteme kao što krv protječe kroz sve dijelove organizama. Bez toga tijeka ni pojedinačni sistem ni sistem u cjelini ne može opstojati. Primjerice: ako se prekinu vertikalne i horizontalne veze koje otok vezuju u sustav, otok ostaje u izolaciji. To je trenutak za jačanje entropičnosti i umrtvljavanja života na otoku. Bez obzira na to što je otok po definiciji izolat, on je po teoriji sustav, sastavni dio okoline bez koje ne može opstojati. Vrlo su česte usporedbe ove sustavnosti otoka s organizmičkom sustavnošću, po kojoj je svaki dio važan dio sustava i bez jednog dijela organizam ostaje osakaćen.

Treće, ako se povratna sprega u sustavu ne uspostavlja, tada sistem ili retardira ili se obezglavljuje, jer se gubi glavni izvor korekcije sustava. Za otočne slučajeve ima dosta primjera, posebno kada je riječ o malim otocima gdje je redovito izostajala povratna sprega – ili u obliku jasne politike društva spram njih, ili u obliku posebnih gospodarskih instrumenata koji bi djelovali na njihov razvoj. Drugi primjer: strka za profitom na mnogim je otocima ugasila tradicionalne djelatnosti a promovirala je konjunkturne. Danas, u vrijeme krize, taj se problem očituje svim svojim posljedicama za otočno stanovništvo.

Hrvatski otoci po svjetskoj nomenklaturi spadaju u red malih otoka. Zbog te goleme usitnjenosti hrvatskog otočja stvara se veliki problem u organiziranju i održavanju života na njima. Svaka funkcija – kada se situira u prostoru – počiva na načelima racionalnosti i optimalnosti. Međutim, kada se situira na otocima koji su različite veličine i strukture, tada nije moguće koristiti ta univerzalna načela kao ni univerzalne norme. Metoda sistemskog pristupa upućuje nas, dakle, da se otoku pristupa kao sistemu, a potom ga se smješta u njegovo šire okruženje i sve dotle dok se njegova individualnost ne stopi u cjelini većeg sustava po kojem on funkcionira – obrada nije završena. To je jedini način kako je moguće otoke sistematično obraditi a da se ne povrijedi interes življenja na tom dijelu izoliranog kopna.

1.4. Metoda upotpunjavanja

Kako riješiti probleme otočne usitnjenosti i mogu li se otoci povezivati i pretvarati u veće otočne sisteme? Gubi li se time značenje systemske definicije otoka?

Prije smo ukazali na to da je svaki otok svijet za sebe. Pokazali smo također da su otoci mali i da djeluju usitnjeno te da su stoga za organizaciju veoma problematični. Zbog svega toga pojedine su funkcije neracionalno organizirane ili se zapravo ukidaju. Može li se naći neki racionalniji sistem, na primjer kroz udruživanje više otoka u jedan sistem? Odgovor nije jednostavan niti općenit. Ako je to moguće onda to ovisi o geografiji prostora i bogatstvu društva. Je li to suprotno tvrdnji teorije sistema o otočnoj sistemskoj cjelovitosti? Ne, to nije

suprotno stavu teorije sistema. Otok koji se udružuje uvijek zadržava svoju otočnu cjelovitost. Udruživanjem se zapravo stvara nova systemska razina u kojoj pojedini otok postaje podsistem.

Što se udruživanjem postiže?

Umjesto teorijskog odgovora uzmimo primjer udruživanja otoka Brača i Hvara. Ta dva otoka zajedno imaju 25000 stanovnika. Nalaze se na razmjerno maloj udaljenosti. Planinski hrbat jednog i drugog otoka stvaraju antiklinalu koja zajedno s akvatorijem predstavlja izrazitu prirodnu zajednicu tih dvaju otoka. Oba otoka svoje funkcije dimenzioniraju prema upola manjem broju stanovnika. Neke se funkcije zbog usitnjenosti uopće ne organiziraju. Prirodni se resursi koriste neracionalno i odvojeno.

Ako bismo ta dva otoka udružili u sistem tako da između njih funkcionira vrlo jaka i učestala veza svih oblika, slika bi se iz temelja izmijenila. Sistem bi se povećao i dobio nove gabarite. Integracija resursa dobila bi na racionalnosti. Funkcije bi se također racionalizirale i dobila bi se mogućnost uvođenja mnoštva novih. Kretanje ljudi i dobara izmijenilo bi sliku stanja, došlo bi neminovno do regeneracije biološkog sustava te sustava gospodarstva i uslužnih djelatnosti i do aktivnosti koje danas ne postoje ili su raspršene na mnogim mjestima izvan sistema.

Ova izmijenjena slika stanja stvorena je "metodom upotpunjavanja", što znači da se nedostatak uslijed prirodne determinacije može riješiti na drugi način, pomoću kojega se ili funkcije ili otoci upotpunjavaju na razini većeg sistema. Svaki otok u svojem ambijentu izgrađuje se po mjerilu svoje veličine i moći, zbog čega tamo uvijek nešto nedostaje. Udruživanjem otoka pak dolazi do upotpunjavanja raznih sadržaja i dimenzija, čime se život obogaćuje i čini manje ovisnim. Paralelno s tim postiže se veći stupanj optimalnosti na svim poljima – od gospodarstva do kulture, zdravstva i školstva.

Primjenom ovog kolaža metoda koje smo naveli, kao i mnogih drugih, ukazujemo na složenost pristupa i na činjenicu integralnosti pristupa. Ta integralnost počiva na različitosti gledišta kao i različitosti sadržaja koji su predmet promatranja. Metoda integralnog pristupa suvremena je metoda posebno zato što postoji velika i jaka veza između sve brojnijih elemenata sustava, na što nas upućuje teorija systemskog pristupa.

2. TIP ŽIVLJENJA NA OTOKU

2.1. S gledišta prostornog determinizma

Što dublje poniremo u bit pojma otoka, sve više nam naviru detalji koji u nekom definicijskom sklopu postaju *differentia specifica*. Na primjer, na otoku se drukčije živi, tamo je drukčiji ekološki i socijalni sklop, sve ljudske i fizičke relacije imaju nešto drukčiju mjeru, a vrijeme i geografija prostora određuju nešto drukčiji način življenja.

U svijetu geografske znanosti nerado se prihvaća teza o geografskom determinizmu, ipak kada je riječ o otocima, ta se teza ne može potpuno zanemariti (Ruppert, 1981). Već samim time što je otok odvojen od kopna, na njemu život ima neke posebne elemente organizacije koji ga dovode u vezu s ostalim svijetom. Zadržimo se na trenutak na pojmu "otočnosti". Otočnost ima geografsko značenje i izražava prirodnu činjenicu da je riječ o dijelu kopna koji je opkoljen morem. Kopno je prirodni ambijent čovjeka, a more je po prirodno-znanstvenim kriterijima drugi i posve različiti ambijent života bez čovjeka. U tom svijetu kopna i mora koji stoje jedan pored drugog jedino je čovjek svjesno biće koje uspijeva te različitosti spojiti u funkciji rada. I tako je prolazila povijest naše civilizacije ispunjena borbom čovjeka, kopna i mora u stvaranju nečeg novog i posebnog. Fenomen otočnosti u svjetlu prirodnog i povijesnog otvara nam spoznaju o stvarnom djelovanju geografskog supstrata na način mišljenja i življenja u otočnom ambijentu (Šimunović, 1988).

Na sličan način možemo izraziti otočnu posebnost pomoću pojma "izoliranosti". Izoliranost i otočnost jesu sinonimi, ali u sebi nose neku razlikovnost. Otočnost više upućuje na fizičku odvojenost otoka od kopna, a izoliranost pak više od toga ima značenje biološke, sociološke i gospodarske odvojenosti jednog otoka od drugog ili od obalnog područja. Izoliranost je bila razlogom što su se na pojedinim otocima razvile sasvim drukčije biljne i životinjske vrste, da je na sasvim drukčijim osnovama formirano ljudsko stanište i da je cjelovita slika povijesnog naslijeđenog bogatstva sasvim različita od otoka do otoka.

Živjeti na otoku znači živjeti s osjećajem ovisnosti i nesigurnosti. Ovisnost proizlazi iz činjenice otoka kao malog ambijenta u kojem nikad nije moguće imati sve što čovjeku treba. Nesigurnost je posljedica izoliranosti pa time i strah da se u tom izolatu ne može dostići ni socijalna ni ekonomska sigurnost. Živeći u strahu od neizvjesnosti, otočani postaju veoma osjetljivi na krize, bilo na otoku ili u okruženju. Zato u povijesti naših otoka pamtimo mnoge emigracije koje su ih desetljećima praznile. Na otoku su otočani, po prirodi stvari, upućeni jedni na druge. Njihova su naselja zato zgusnuta i puna malih socijalnih prostora gdje se okupljaju i gdje se podržavaju. Strah od neizvjesnosti i težnja k međusobnoj ispomoći čine socijalni život na otocima ispunjen solidarnošću i krajnjom racionalnošću.

Prirodna su bogatstva otoka mala i rijetka. Otoci su područja bez vode i s manjom količinom vlažnosti. Tamo se oblikuje gospodarski život s manjkom prirodnih resursa. Čitava je povijest gospodarstva bila vezana uz zemlju i njenu izdašnost. S turizmom se funkcija zemljišta kao resursa nastavlja, ali s turizmom prostor postaje temeljni resurs otoka, i to ne dijelom, već u otočnoj cjelovitosti. Rijetki su prostori gdje svekoliki ambijent postaje resurs kao što je to na otocima. Filozofija gospodarenja iz temelja se mijenja kao i čitava paradigma života na otocima. No i pored toga što ovo vrijeme donosi nešto novo, za otoke vrijedi vječno gospodarsko pravilo – da ondje treba razviti široku lepezu aktivnosti kojima u pozadini uvijek ostaje poljoprivreda, a ona je element postojanosti koji stoji nasuprot ovisnosti, nesigurnosti i krizi.

Otoci su smješteni na mekoj državnoj granici, tamo gdje su otvoreni putovi prema čitavome svijetu. Bio je to razlog da je otočni socijalni i gospodarski život bio otvoren prema svijetu iz kojeg su se uspješno crpila znanja i iskustva. Otočani su ne samo u krizi već i u normalnim uvjetima uvijek bili upućeni na more i morske putove. Na otocima zato veoma rano zapažamo tragove svjetske civilizacije, kako u socijalnom životu tako i u urbanoj i sveukupnoj kulturi. Na otocima nalazimo golemi kulturni kondenzat koji se ne može protumačiti samo stvaralaštvom već i uvozom tuđih kulturnih stečevina (Šimunović, 1988).

Otočani žive u malim naseljima koja imaju tipičnu urbanu strukturu, trgove, ulice i središnje simbole. Gotovo svako veće naselje mali je grad u kojem se živi gradskim životom i bez obzira na to čime se ljudi bave, otoci su slabo naseljeni a naselja su raštrkana u prostoru. Između naselja sagrađena je infrastruktura koja je iznimno skupa i premašuje sve normative infrastrukturne opreme naselja na kopnu.

Iz ovih nekoliko sličica može se nazrijeti sveukupna posebnost života na otoku koja poprima svojevrstne i visoko stupnjevane civilizacijske dosege, specifičnu gospodarsku strukturu i razinu razvijenosti, poseban socijalni život, posebnu geografsku određenost, visoku cijenu života, život koji je protkan neizvjesnošću zbog izoliranosti – za razliku od života na kopnu... Sve to upućuje nas na zaključak da se na otoku ipak radi o svojevrsnom tipu življenja.

2.2. Hipoteza o tipu otočana

Stoljetni život proveden u borbi s prirodom, u vađenju zemlje iz kamenjara, u skupljanju vode u koritima, u žilavim borbama s morem, u skromnosti i siromaštvu, život je otoka. Takav je život protjecao stoljećima bez nade u neku promjenu, ostavljajući ožiljke na duši i tijelu. Život je to žilavosti, ogorčenosti i nade, koji se nikad nije predavao sudbini.

Sve je to pretakano kroz dušu i tijelo, iz naraštaja u naraštaj, s prepoznatljivom osebnjuošću "čovika na škoju".

Stapanje čovjeka s prirodom dugotrajan je proces koji ostavlja neizbrisiv trag na čovjeka koji se po tome poistovjećuje s krajem kojemu pripada i kojemu se vraća. To je prirodno ekološki svojstvo čovjeka koji na određenom mjestu zasniva svoje stanište (*oikos*), koje uređuje i brani.

Ostaje važnim za organiziranje otočnog života da je uspješno prilagođavanje životu na otoku vrlo mukotrpano. Depopulacija je spontan proces, koji upravo zbog toga što nastaje stvara "olakšanje", ali treba znati da je nasuprot tome repopulacija dug, skup i veoma težak proces. Stanovnik koji se naseljava na otoku u pravilu je motiviran korišću, pa svekolika izgradnja otoka i njegovo očuvanje uvijek predstavlja manju korist od njegove individualne koristi.

Stoga tip otočnog stanovnika treba definirati kao vrijednost koju treba čuvati i stimulirati, jer je on nesporno temeljni čimbenik uspjeha na otoku, kao i čuvanja i unapređivanja stvorenih i naslijeđenih vrijednosti naših otoka.

3. IZMEĐU IDILE I STVARNOSTI

3.1. Održivi razvoj

Postoji jedno nikad odgovoreno pitanje vezano uz razvoj otoka a glasi: gdje su granice rasta? Na to pitanje ne može se lako odgovoriti, niti odgovor može imati apsolutno značenje.

S teorijskog gledišta razvoj nema ograničenja. Ono što može ograničiti razvoj na otoku jest ponajprije prostor koji je mjerljiv i konačan. Rasprave o prostoru kao čimbeniku dimenzioniranja razvoja uvijek su ostavljale dvojbu oko konačne mjere. Nakon ere u kojoj je dominirao duh maksimalizacije ulazimo u eru optimalizacije, gdje kvantitativno i određivo postaje relativno. Na primjer, otoci koji se nalaze ispred obale s visokom gustoćom naseljenosti ili otoci koji su ispred obale niske gustoće naseljenosti imat će različit pritisak na naseljavanje otoka. U tom slučaju, u kvantificiranju razvoja na otocima koristit će se sasvim različita mjerila.

Danas se na svjetskoj pozornici nude sasvim nova pravila ponašanja. Veći dio toga sadržan je u međunarodnim konvencijama. Nakon 80-ih godina pojavilo se novo gledište o razvoju suvremenog svijeta, pod imenom "održivi razvoj" (*sustainable development*). To novo gledište postaje zapaženo i prihvaćeno tek objavljivanjem izvještaja Brundtland komisije 1987. godine. U najkraćim crtama rečeno, održivi razvoj jest "model društvenih i strukturno ekonomskih transformacija koje optimiziraju današnje koristi ne dovodeći pri tome u opasnost moguće potencijale za slične koristi u budućnosti" (Turner, 1988). Drugim riječima, ekonomski i svaki drugi razvoj održiv je ako se ukupne zalihe – ljudskog kapitala, fizikalno obnovljivog kapitala, ekološkog bogatstva i iscrpivog bogatstva – stalno ne smanjuju. Spoznaja da je gospodarski razvoj u isto vrijeme prijetnja održivosti i najvažnije oružje u borbi protiv neodrživosti, postavlja u ovom suvremenom svjetonazoru razvoj na sam vrh popisa prioritetnih strategija. Upozoravamo na činjenicu da nije prošlo ni punih deset godina od objavljivanja "održivog razvoja" kao svjetskog stava spram resursa i razvoja, a već su se polarizirala dva krajnja stava. Jedan stav teži prema zaštiti prirodnog bogatstva, a drugi se brine o održavanju materijalnog bogatstva. Naravno da su to ekstremni stavovi i, kada su u pitanju otoci, treba naći sredinu koja poštuva materijalno bogatstvo naroda, ali bez uništavanja podloge na kojoj to bogatstvo počiva.

3.2. Razvoj i ravnoteža

Između idile i stvarnosti uvijek je pritajen strah da se prirodno dana otočna ravnoteža nečim ne poremeti. Danas se u svjetskim sredinama s visoko sofisticiranim tehnologijama gotovo više nitko ne osvrće na ekologiju E. Haeckela ili ravnotežu između prirode i života. Na djelu je trajni nemir koji postaje gotovo "normalno" stanje. Upravo zato što želimo našu misao usredotočiti na najveću vrijednost otoka na kojemu postoji ravnoteža koja privlači i odmara, postavili smo prethodno pitanje o granicama rasta (Šimunović, 1989).

S toga gledišta trebamo se osvrnuti na sljedeće odnose: ekologija – stanovništvo, stanovništvo – gospodarstvo i gospodarstvo – priroda.

Ekologijski pojam ravnoteže, prema Haeckelu, jest trajni razmjer unutar prirodnog staništa. Međutim, ulaskom čovjeka u taj prirodni svijet sve se promijenilo, odnosno, kako kaže H. M. Enzensberger, ekologija je uz čovjeka postala hibridna disciplina koja zajedno upotrebljava prirodne i društvene znanosti (Enzensberger, 1974).

Od najstarije povijesti do danas otočno stanovništvo živi s prirodom i od prirode i stoga kažemo da je njegov odnos prema prirodi ekološki kultiviran. Dvadeseto stoljeće s industrijom unosi u otočno stanovništvo izvjesnu indiferentnost prema prirodi. S turizmom se to, na trenutak izgubljeno poštovanje brzo vraća. Najveći problem odnosa čovjeka i prirode nastupa u vrijeme velikih emigracija, to jest sa smanjenjem broja stanovnika. Velikim dijelom napuštena su obradiva tla i nastupila je konverzija biljnog pokrova. Na mjesto vinograda, voćnjaka i pašnjaka došao je bor ili makija koji su prekrili pretežni dio otoka, i danas to stoji kao izraz prirodne zapuštenosti.

Zanimljivo je pitanje koje se na našim otocima često postavlja: treba li u razvoju stanovništvo pratiti razvoj ili razvoj treba pratiti stanovništvo? Ako prelistamo otočne programe, vidjet ćemo da je mnogo godina vladao duh "progresu pod svaku cijenu" te se predviđalo da će već u 2000. godini na otocima biti dvostruko više stanovnika. Čime su se pothranjivale te planske nebuloze? Te nebuloze počivale su na valorizaciji resursa koji su doista omogućavali dinamičan i količinski rast. Planovi se nisu ostvarili. Nisu se ni mogli ostvariti, jer naprosto tog stanovništva nije bilo nigdje u rezervi. Bez obzira na tako postavljenu dilemu u planovima otoka, nije prihvatljivo forsiranje razvoja izvan potreba lokalnog stanovništva i njegova normalnog rasta. Poznata je ona stupnjevita ravnoteža u kojoj se stanovništvo i razvoj postavljaju izmjenično jedan drugome kao izazov. Otocima takav model nije potreban, jer je naprosto svaki razvoj veći od potrebnog problematičan iz više razloga: problematičan je razvoj koji se forsira, problematičan je pritisak na prirodne resurse koji su veoma osjetljivi i problematičan je nepotrebni "uvoz" stanovnika u otočne ambijente.

Nije manje složen ni odnos gospodarstva i prirodne sredine. Na tome odnosu nastalo je najviše suvremenih ekoloških sukoba. Strka za profitom zanemarila je prirodne resurse kao vrijednosti koje se ne mogu obnoviti. Paradoksalno je – na jednoj strani stoji ekonomija kojoj svijest definira *homo oeconomicus*, a na drugoj strani stoji priroda koja nema svijesti. Razumljivo je da je u konfliktu između ekonomije i prirode ekonomija uvijek pobjednik. Profit se pojavljuje kao naknada za ekonomski uspjeh. Priroda svoje sudjelovanje u profitu ničim ne izražava. Zbog toga je ta utakmica neravnomjerna, a uništavanje prirode ostaje bez kratkoročnih posljedica za proizvođača. Na otocima se živi najvećim dijelom od prirodnih resursa, stoga te resurse treba štiti od nasrtanja ekonomije i ubirati profit koji pripada prirodi – za njenu zaštitu i obnovu.

3.3. Procesi

Na otocima su se tijekom povijesti zbivali brojni procesi. Najviše su spominjani demografski i gospodarski. U novije se vrijeme mnogo spominju i ekološki.

Demografski procesi poznati su ponajprije po iseljavanju s otoka na kopno i u prekomorske zemlje. Posljedice tih desetljetnih eksodusa bile su kobne za mnoge naše otoke. Trebalo je gotovo 80 godina da se ti procesi smire i da se na otocima ponovno pojavi demografsko oživljavanje. Što je razlogom da su se demografske prilike popravile? Vjerojatno je to učinak turizma a možda i ekonomske krize koja je utjecala na smanjenje mobilnosti stanovništva. Bez obzira na te razloge, ovo je povoljan trenutak da se afirmira jedna nova i produktivna demografska politika na otocima kao osnovica za uspješniji razvoj.

Drugi važan proces jest dugogodišnje starenje stanovništva, nastalo kao odraz iseljavanja stanovništva mladih dobni skupina. Na otocima dominira staro stanovništvo. Taj proces također poprima pozitivan tijek. Prosjeci starosnih grupa sve se više približavaju prosjecima za Republiku Hrvatsku.

Treći proces jest iseljavanje stanovništva iz unutarnjih naselja i njihovo seljenje prema obalnim otočnim područjima. Taj je proces ponajprije odraz nebrige prema aktivnostima koje su se razvijale u unutrašnjosti otoka. Klasična je zabluda da s dolaskom novih aktivnosti (turizam), koje su konjunkturnije, treba napustiti one stare. Posljedice su dvostruke: nestalo je brojnih zanimanja i nestalo je potrebnog proizvoda. Taj se proces i danas nastavlja, sa svim posljedicama za održavanje ravnoteže na otocima.

Iseljavanjem stanovništva, njegovim starenjem i preseljavanjem na obalna područja dogodile su se brojne promjene u okolini posebno središnjih i nenastanjenih dijelova otoka. Nekad obrađivana područja u kojima se vjekovima taložio ljudski rad, prepuštena su divljanju prirode. Tu sliku najviše ocrtavaju borove šume koje su mahom nastale tamo gdje je prestao djelovati čovjek. S tim procesima bitno se mijenja i slika otoka.

4. PARADIGMA OTOČNE PERSPEKTIVE

4.1. Okviri ideje

Pišući ove retke o hrvatskom otočju, htjeli smo upozoriti na otočne posebnosti tako da ih zahvatimo u njihovoj "procesnosti", a ne u geografskoj statičnosti. Bila nam je svrha da upozorimo da istraživački pristup otocima nije jednostavan, kao niti da on izgrađuje otok. Htjeli smo, također, ukazati da otok nije tek neki dio "jata", već sistemski entitet i različit od svakog drugog.

Okrećući svoje poglede budućnosti otoka, trebamo imati neka čvrsta uporišta od kojih se kreće u osvajanje budućnosti. Neosporno je da je za znanstveni pristup otkrivanja budućnosti potrebno imati znanstveno opravdanu metodu pristupa i provjerena načela oblikovanja života na otocima.

Na prethodnim stranicama dali smo jedan argumentirani i analitički stav o metodi sistemskog pristupa i ustvrdili da nam ta metoda otkriva činjenice o otoku kao sustavu te neke zakonitosti sistemskog djelovanja koje prate otočne transformacije. Teorija sistema – kao dodatak onome što smo na prethodnim stranicama rekli, posebno s gledišta otvorenosti sistema – promatra sve procese: i one koji otok reproduktivno ponavljaju i one koji ga razvijaju (to jest prirodne i društvene zakonitosti). Sustavne procese treba po tome shvatiti u njihovom stalnom kretanju, promjeni i razvoju i povezanosti s okruženjem. No, i unatoč naglašenosti koncepta otvorenog sistema, kakav otoci jesu, ipak su u sustavu dominantniji i određeniji unutarnji procesi koji, također, imaju svoje unutarnje okruženje. S gledišta ove metode moguće je objasniti otočnost te otočnu otvorenost i ovisnost, a to znači glavne karike na kojima se gradi originalnost otočnog razvoja. Uz ono što nam pruža ta metoda veoma je važno imati načela i stav prema osnovnim elementima, odnosima i načelima na kojima se ostvaruje razvoj, kao što su: načelo otvorenosti i ovisnosti, načelo nodalno-funkcionalne ustrojenosti sistema i podsistema, načelo opterećenosti sistema (*carring capacity*), načelo kompatibilnosti (*compatibility*) načelo gustoće (*density*), načelo asimilativnosti (*asimilability*) i druga načela, te stav spram gospodarske strukture, upravne mjerodavnosti, organizacije prostora, stanovništva i demografskih politika, povijesnokulturnom naslijeđu i spomenicima prirode te prema prirodnoj i drugoj ravnoteži i ekologiji uopće.

Ovaj metodološki i paradigmatički stav prema razvoju na otocima ne prepušta slučaju niti razvoj otoka, niti ijednog njegovog dijela.

S gledišta iznesenog o metodi sistemskog pristupa htjeli bismo izraziti svoj stav spram "paradigme otočne perspektive". Prije toga potrebno je objasniti neke osnovne karakteristike vremena u kojem živimo i koje zbog svoje procesnosti bitno određuju razvojne perspektive. Živimo u vremenu velikih promjena koje znanstvenici nazivaju imenom "tranzicija". Tranzicija je opći i svjetski proces prelaska iz jednog u drugo stanje civilizacijskog tijeka. Oni koji pišu povijest civilizacije, zasigurno će napisati da se u XX. stoljeću nagomilalo toliko zapreka da je bilo potrebno uložiti više napora za njihovo rješenje negoli je čovječanstvo ikad prije uložilo, kao na primjer u vrijeme humanizma, renesanse i reformacije. Prema analitičarima vremena, mi ulazimo u vrijeme velikih izazova. Nasuprot općem nemiru, svijet se usustavljuje. Uspostavlja se svjetska mjerodavnost za funkcioniranje univerzuma. Ništa se ne prepušta slučaju. Tako su nastali Ujedinjeni narodi, međunarodne konvencije, savezi, ujedinjavanje Europe i dr. Tranzicija je za sve nas veoma prepoznatljiva. Mnogi su htjeli definirati tranziciju kao proces prelaska socijalističkih zemalja u svijet kapitalizma i tako lokalizirati jedan općesvjetski proces. Ono što uz ostalo određuje karakteristike tranzicije kao svjetskog procesa jest povijesni i sadašnji odnos između kolektiviteta i individualiteta. Činjenica je da su se ova stanja u povijesti nalazila na suprotnim stranama i smjenjivala se u vremenu. Doba tranzicije upravo karakterizira istodobna opstojnost i individualiteta i kolektiviteta, samo na različitim razinama. Uzmimo na primjer činjenicu o Europi regija, gdje država gubi na značenju a jačaju regionalne pozicije. Istodobno s tom težnjom stvaranja novih individua-

liteta, na europskoj pozornici jača europski kolektivitet, koji se kao takav prije nije mogao pojaviti. Ovo je vrijeme prepoznatljivo i po zamjeni velikih proizvodnih gabarita malima. Ekologija prestaje biti zaštita, ona postaje način življenja. Energija se podiže na novu razinu proizvodnog troška i postaje selektivni čimbenik uspješnosti. Prirodni resursi više ne mogu podmirivati zahtjeve suvremene proizvodnje i prelazi se na supstitute. Primitivne tehnologije ustupaju mjesto sofisticiranim tehnologijama. Načelo maksimalizacije ustupa mjesto optimalizaciji. U poslovnom govoru racionalizacija se gubi i pretpostavlja, a nastupa nova paradigma o održivom razvoju. Svijet je do te mjere oprezan i u strahu da već nastupa novi nadzor koji počiva na načelu predostrožnosti (*precautionary*).

4.2. Pogledi u budućnost

Ovi okviri suvremene tranzicije u mnogočemu određuju perspektive univerzuma, pa na izvjestan način i samih otoka. S obzirom na opće stanje u našoj zemlji i s obzirom na zaostajanje na mnogim poljima civilizacijskih tijekova, teško je očekivati da će u nas promjene nastupiti kvalitetno i brzo. Međutim, i pored svih zapreka, ciljevi i razvojna paradigma moraju biti jasni i postojani u odnosu na:

- 1) populacijska kretanja i životne uvjete;
- 2) organizaciju prostora i odnos s okruženjem;
- 3) gospodarstvo i gospodarsku strukturu otoka.

Govoreći programskim jezikom, populacijska kretanja treba jako stimulirati da se kretanja i demografske strukture stabiliziraju. Životne uvjete na otocima treba izjednačiti s uvjetima na kopnu ukoliko se želi postići regionalna ravnoteža stanovništva. Upravne sustave treba podrediti otočnoj sustavnosti, kako bi uprava bila funkcionalna i u funkciji otoka.

Organizaciju prostora treba postaviti na nodalno-funkcionalnom načelu, a to znači da se odrede središnja mjesta i polja gravitacije od naseljske do otočne i regionalne razine. Problem različitosti veličina otoka i zahtjeva pojedine funkcije za racionalnim postavom, treba rješavati ili međusobnim povezivanjem otoka ili povezivanjem otoka s nekim središtem na kopnu.

Gospodarstvo otoka u uvjetima suvremenih trendova i otočne izoliranosti treba temeljiti na načelu polistrukturiranosti gospodarstva tercijarne orijentacije. Poljoprivreda otoka, iako nema uvjeta da bude vodeća djelatnost, treba biti prisutna kao prateća djelatnost turizmu te kao djelatnost koja predstavlja izvjesnu sigurnost stanovništva na otocima.

Ova paradigma otočnog razvoja nije po sebi neko otkriće već potvrđeno iskustvo i okvir koji maksimalno ublažava izoliranost i ovisnost razvoja na otocima. Naravno da to ustrojstvo razvoja na otocima prate svi oblici infrastrukture, od one u gospodarstvu do one u školstvu, zdravstvu i kulturi.

Završimo s napomenom da se na otočno gospodarstvo ne može gledati kao na neko spasonosno rješenje za nacionalno gospodarstvo, te ga s tog gledišta ne treba ni forsirati. Ono jest važno jer je nacionalno, ali treba ostati u granicama

koje smo prethodno označili. Svako forsiranje otočnog razvoja iznad potreba lokalnog stanovništva može umanjiti buduće prednosti.

IZVORI

Pomorska enciklopedija, Svezak 5, Hrvatski leksikografski zavod, Zagreb 1981.

Starc, N. (1992): Otoki, regije i razvojna politika, *Društvena istraživanja* 1/1992. Zagreb 1992.

Rogić, V. (1961): Filozofska i funkcionalna regionalizacija Hrvatske, *Zbornik VI kongresa geografa*, Ljubljana 1961.

Šimunović, I. (1986): *Grad u regiji*, Biblioteka Pogledi, Split.

Ruppert, K. i suradnici (1981): *Socijalna geografija*, Školska knjiga, Zagreb 1981.

Šimunović, I. (1988): O prostornoj ekonomiji obalnih područja, *Zbornik radova*, Ekonomski fakultet, Split 1988.

Turner, R. K. (1988): *Sustainable Environmental Management, Principles and Practice*, Westview Press Boulder, Colorado.

Šimunović, I. (1989): Neka suvremena načela ekologije u razvoju privrede i društva, *Pogledi* 1/89, Split.

Enzensberger, H. M. (1974): A Critique of Political Ecology, *New Left Review*, No. 84, 1974.

ISLANDS AND SOCIO-ECONOMIC AND GEO-POLITICAL PROCESSES

Ivo Šimunović

Faculty of Economics, Split

The paper examines and applies system approach in analysis of spatial and economic aspects of island development. Islands are viewed as separate systems and as parts of larger regional (coast-island) systems which leads to recognition of specificities of island existence and island development paradigm. The elements of the paradigm are: 1) complex structure of island economy, 2) agriculture as a necessary part of the island economic structure, 3) determined relations between economic development and population growth, 4) population growth stimulation as a measure against abrupt, forced immigration and 5) nodal principle in organization of economic and social functions. In accordance with the paradigm revitalisation of decayed islands has to be gradual. Development policy has to be geared towards sustainable island development.

DIE INSELN IM HINBLICK AUF DIE SOZIO-WIRTSCHAFTLICHEN BEWEGUNGEN

Ivo Šimunović

Die Wirtschaftswissenschaftliche Fakultät, Split

Im Artikel ist über die systematische Auseinandersetzung mit der Analyse der räumlich-wirtschaftlichen Entwicklung der Inseln diskutiert worden, und sie ist angewandt worden. Die Inseln werden gleichzeitig sowohl als Sondersysteme als auch als Teile größerer regionaler Küsten- und Inselssysteme betrachtet, was ermöglicht, die Besonderheiten der Inselexistenz zu erkennen, und den Entwicklungsparadigma der Inseln zu definieren. Die Richtlinien des Paradigmas sind folgende: 1) möglichst reiche Struktur der Inselwirtschaft, 2) die Landwirtschaft als der obligatore Teil der Inselwirtschaftsstruktur, 3) die Bestimmung und Erhaltung der Proportion zwischen der Wirtschaftsentwicklung und dem Bevölkerungszuwachs, 4) die Stimulierung des demographischen Zuwachses, um unbesonnene, künstliche Immigrationen zu vermeiden, 5) der nodal-funktionale Grundsatz der Lebens- und Wirtschaftsraumgestaltung auf den Inseln. Die Wiederbelebung der wenig bewohnten Inseln muß dabei stufenweise erfolgen, und die Entwicklungspolitik muß auf die haltbare Entwicklung gerichtet werden.